שכל שהחזיקו בו רבים בגזלה אינו בדין
(מאירי)

מראית עין, לעשות דין לעצמו

פתחא דסוגייא

אם היתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו לנקוט פזרא וליתיב ויכול למנוע מי שיעבור דרך שם אפילו עד כדי הכאה ואפילו היכא דליכא פסידא שיכול לתובעו לדין דהלכה כרב נחמן בדיני דאית ליה עביד איניש דינא לנפשיה אפילו היכא דליכא פסידא, ואם כן ראובן זה שהיה עובר דרך הפתח ההוא שלא ברשות. יכולים למונעו שלא לעבור דרך שם אפילו על ידי הכאה. וממנה אתה למד שכל שכן לקללו ולחרפו, אלא שיש לדוחה לדחות דלא דמי. משום דעל ידי ההכאה הוא מונע מלעשות מה שעשה לו שלא כדין, אבל על ידי החרוף אינו מעכב עליו ואינו מעלה ומוריד לענין דינו. וכל שכן להוציא עליו שמץ פסול לקרותו ממזר. ובשלמא אם על ידי קריאתו ממזר היתה מועילה להציל את שלה. לא היה עליה דין אף על פי שפוסלת אותו (שו"ת מים עמוקים ח"ב סימן עז).

ליקוטא דתלמודא

שנו חכמינו (בבא קמא כז:) גבי פלוגתא אי עביד איניש דינא לנפשיה:

דההוא גרגותא דבי תרי דכל יומא הוה דלי חד מנייהו, אתא חד קא דלי ביומא דלא דיליה, אמר ליה יומא דידי הוא, לא אשגח ביה, שקל פנדא דמרא מחייה. אמר ליה מאה פנדי בפנדא למחייה, אפילו למאן דאמר לא עביד איניש דינא לנפשיה, במקום פסידא עביד איניש דינא לנפשיה. דאתמר, רב יהודה אמר לא עביד איניש דינא לנפשיה, רב נחמן אמר עביד איניש דינא לנפשיה. היכא דאיכא פסידא כולי עלמא לא פליגי דעביד איניש דינא לנפשיה, כי פליגי היכא דליכא פסידא, רב יהודה אמר לא עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דליכא פסידא ליזיל קמיה דיינא, ר' נחמן אמר עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דבדין עביד לא טרח.

עוד אמרו רבותינו (בבא קמא כח.) בדין זה:

תא שמע הרי שהיתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו, נטלה ונתן להם מן הצד מה שנתן נתן, ושלו לא הגיעו, ואי אמרת עביד איניש דינא לנפשיה, לנקוט פזרא וליתיב. אמר רב זביד משמיה דרבא גזירה שמא יתן להם דרך עקלתון. רב משרשיא אמר בנותן להם דרך עקלתון. רב אשי אמר כל מן הצד דרך עקלתון הוא, קרובה לזה ורחוקה לזה.

ביאורא דתלמודא

גרגותא – בור מים מכונסין להשקות שדות (רע"ב). **פנדא** – בית יד (רש"י). **למחייה** – ק' הכאות היה לו להכותו שהרי גזלו מימיו (רש"י). ודוקא בשאינו יכול למונעו בדבר אחר, הא יכול למונעו על ידי דבר אחר חייב וכדאמרינן לקמן מפני שהיה לו לשומטו ולא שמטו (רשב"א). **לא עביד איניש דינא לנפשיה** – ואפילו דין אמת לא יעשה הוא לעצמו אלא ילך אצל הדיין (רש"י). **דעביד איניש דינא לנפשיה** – אי אזיל לבי דינא דאדאזיל לבי דינא ואתי קא דלי האי ולא ידע מאי דלי או שמא יכלו המים מן הבור ואין לו פרעון לזה דקא מפסיד כי האי גוונא עביד איניש דינא לנפשיה (רש"י). ונראה דדווקא איכא סהדי דידעי דהך יומא לאו דיליה הוא, אי נמי הודה בעצמו. אבל אי ליכא סהדי וגם הוא לא הודה, לא מצי למיפטר נפשיה היאך דשקל מרא ומחייה בטענה בעלמא למימר יאות עבדי דאנא ידענא דדלא ביומא דלאו דידיה. וגם לרבי רפיא (תלמיד ר"ת). **הרי שהיתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו** – שהחזיקו רבים לעבור שם לעולם (רע"ב). **מה שנתן נתן** – דאיכא מבני רשות הרבים דניחא להו בזה, ואיכא דניחא להו בזה (תפארת ישראל). **ושלו לא הגיעו** – ויש לרבים שני הדרכים. דקיימא לן מיצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו (רע"ב). ואף על פי שהיה בטעות. ומשום הכי לא הגיעו. ומה שנתן נתן. ואף על פי שבטעות היה. אפילו הכי לא הגיעו מדינא (תוי"ט). **לנקוט פזרא וליתיב** – יקח מקל וישב על דרך הראשון דהא דינא הוא דהא אמרת מה שנתן נתן אלמא חילוף מעליא הוי (רש"י). וסלקא דעתך השתא דשלו לא הגיעו לפי שאין יכול להזמין כל עוברי דרכים לבית דין (תוספות). **גזירה שמא יתן להם דרך עקלתון** – ואף על גב דהשתא נתן להם דרך ישר מכל מקום גזרינן (שיטמ"ק). ומכל מקום אם לא היה צד עקלתון לשום אדם, חלופו מועיל ורשאי לדחות כל ההולך בשביל ראשון אף בהכאה ודחייה, מתוך דברינו למדת שכל שהחזיקו בו רבים בגזלה אינו בדין זה, והוא שאמרו על זה בבבא בתרא וכי רבים גזלני נינהו, ותרצו כשאבדה להם דרך באותה שדה וכן בזו הואיל ומדעתו נתנה מתחלה הדין בה כן (מאירי).

האידנא אליבא דשמעתא

התנאים לעביד איניש דינא לנפשיה

בסוגיתנו הסיקה הגמרא דבמקום פסידא עביד איניש דינא לנפשיה, ובביאור האי פסידא עולה מדברי רש"י שהכוונה שאינו יכול לברר דינו בבית דין טרם יקרא הנזק שלא יוכל להשיבו, וז"ל: 'במקום דאיכא פסידא אי אזיל לבי דינא דאדאזיל לבי דינא ואתי קא דלי האי ולא ידע מאי דלי או שמא יכלו המים מן הבור ואין לו פרעון לזה דקא מפסיד כי האי גוונא עביד איניש דינא לנפשיה'. עוד תנאי בדין זה הובא במרדכי (בבא קמא פ"ג רמז ל) שאף על פי שפסק כר' נחמן, מכל מקום הגביל דין זה רק להיכא דמבורר שחפץ זה הוא שלו, וז"ל: 'קיימא לן כרב נחמן דעביד איניש דינא לנפשיה, פסק רבינו מאיר דהני מילי בחפץ המבורר שהוא שלו ומחזיק בו ומסרב להחזיר לו, אבל בשאר מילי שאין ידוע אם זה שלו אם לא, לית ליה רשות אפילו הוה ליה פסידא לפי דברו, דאם כן לא שבקת חיי לכל בריה, דכל אחד יאמר לחבירו ודאי דידי מגזל קגזלת לי ויכה אותו ויחטוף אותו ויאמר עבידנא דינא לנפשאי'.

עביד איניש דינא לנפשיה במשכון

גבי לקיחת משכון בכוח עבור חוב, כתב הרא"ש (בבא קמא פ"ג סימן ג) שאינו רשאי, וז"ל: 'ודוקא אם בא לגזול ממנו או שראה חפץ שלו בידו הוא דאמרינן הכי. אבל למשכנו בשביל חוב שחייב לו לית ליה רשותא. דתנן בפרק המקבל המלוה את חבירו לא ימשכננו אלא בבית דין'. ע"כ. וכן פסק בשו"ע (חו"מ סימן ד' ס"א). אולם ברמ"א הביא מהמהרי"ק שמה שאמרו שלעשות דין לנפשו הוא רק אם הוא דבר מבורר, זהו רק גבי עשיית נזק לחבירו, אך משכון שפיר יכול לקחת אף אם אינו מבורר, וז"ל: 'מיהו אם עבר ועשה על ידי העובד גילולים, אם לא היה יכול להציל שלו בענין אחר, מה שעשה עשוי דלא מיקרי עביד דינא לנפשיה אלא כשמזיק לחבירו, כגון שמכהו ולכן לא יוכל לעשות אלא אם כן יוכל לברר שהוא שלו, אבל תפיסה בעלמא שתפסו למשכון, יכול לעשות בכל ענין, ויורד אחר כך עמו לדין'. ע"כ. אמנם בקצות החושן שם הביא דעת המהרש"ל שחולק על המהרי"ק. ונחלקו הקצות החושן שם והמהרש"ל האם רשאי לעכב משכון הנמצא כבר בידו, דלדעת המהרש"ל שרי, שהרי לא תפס אלא שמעכב את שלו בשב ואל תעשה. ואילו הקצות החושן נקט לאיסורא ותלה דבריו בשיטת הריטב"א ובדברי הזוהר, וז"ל: 'אבל מדברי הזוהר (זהר ח"ג קי"ט.) מבואר דהוא איסור גמור, פתח ואמר ה' אורי וישעי ובר נש בעי לאקדמא ולמפקד בידיה פקדונא דנפשיה כפקדונא דבר נש דיהיב פקדונא לאחרא, דאף על גב דאיהו אתחייב לגביה יתיר מההיא פקדונא, לאו כדאי לאתאחדא ביה הואיל ופקדונא אתמסר לגביה, ואי יסרב ביה ודאי נבדוק אבתריה דלאו מזרעא קדישא הוא ולאו מבני מהימנותא וכו' ע"ש. ויש לזה פנים על פי נגלה והוא שיטת הריטב"א (כתובות פד.)'.

להכות או לקלל מטעם עביד איניש דינא לנפשיה

גבי הכאת חבירו עד שיתן לו החפץ שהוא שלו, מטעם עביד איניש דינא לנפשיה, הכריע בשו"ע (חו"מ סימן ד' ס"א) שמותר, וז"ל: 'יכול אדם לעשות דין לעצמו, אם רואה שלו ביד אחר שגזלו, יכול לקחתו מידו. ואם האחר עומד כנגדו, יכול אחד להכותו עד שיניחנו, אם לא יוכל להציל בענין אחר'. ע"כ. ובנתיבות המשפט שם הביא את קושיית האחרונים על הסתירה שבין דברי השו"ע הנ"ל, למה שפסק בחושן משפט (סימן תכ"א ס"ו) שמי שיש לו משרת, וחושש שיגנוב לו, יוכל להוציאו קודם זמן השכירות, ואם מסרב, יוכל להכותו עד שיצא. ומכוח סתירה זו הסיק בנתיבות המשפט שההיתר להכות מדין עביד איניש דינא לנפשיה, נאמר רק כשיש חשש הפסד כגון במטלטלים שיש חשש שמא יבריחם, אבל בקרקע, וכגון כאשר בא אדם אחר לביתו ואינו רוצה לצאת משם באופן שאין בזה הפסד, אסור להכותו אלא ילך עמו לבית דין. ואם כבר היכהו, אזי, אם רואים שיש ספק שאף הם לא היו יכול להציל כי אם בהכאה, פטור על הכאתו, ובאם היה אפשר בלא הכאה, חייב. ובשו"ת מים עמוקים (ח"ב סימן ע"ז) דן בנידון שתי משפחות שגרו בחצר אחת, והיו לחצר זו שני פתחים כשכל פתח מיוחד למשפחה אחת. ובעל אחת המשפחות נהג להיכנס דרך הפתח השייך למשפחה השניה, והאשה שגרה שם מחתה בידו שלא יעשה כן וכשלא שמע לה קיללה אותו וקראה לו ממזר, והאיש השיב לה בקריאה שהיא שפחה. וכתב שם שאם היתה מכה אותו היתה עושה כדין, ולכאורה הוי נידון זה כבדליכא פסידא ואף על פי כן התיר להכות.

עומקא דסוגייא

א. בטעם הדבר דעביד איניש דינא לנפשיה נחלקו הראשונים דהמאירי (בבא קמא כח.) כתב שהוא כעין אשה שמצילה את בעלה מידי מכהו, ונעשית ידה כשליח בית דין. ומדברי הרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב הי"ב) עולה שכיון שעשה כדת וכהלכה אין סותרין את דינו, משמע מדבריו דהוי כוחו ככוח בית דין.

ב. עיין במרדכי (בבא קמא פ"ג רמז ל) שהביא שהקשה הר"ד קלונימוס על מה שאמרו חז"ל (ברכות ה:) במעשה דר' הונא שהחמיצו לו ד' מאות חביות יין כעונש על מה שלא נתן לאריסו הזמורות, והוא אף על פי שהאריס גנב ממנו ממון זה, ומכך מסיק דרק אותו החפץ עצמו שנגנב הימנו יכול לעשות בו דינא לנפשיה, אך לא בדרך אחר, וכן אסור לאדם לעכב שכרו של אדם בטענת דינא לנפשיה.

תפיסה בעלמא שתפסו למשכון, יכול לעשות בכל ענין

(רמ"א)

מראי מקומות

א. בבא קמא כז:
ב. בבא קמא כח.
ג. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ב הי"ב
ד. מרדכי בבא קמא פ"ג רמז ל
ה. רא"ש בבא קמא פ"ג סימן ג
ו. שו"ע חו"מ סימן ד' ס"א.
ז. זהר ח"ג קיט.
ח. ריטב"א כתובות פד.
ט. שו"ע חו"מ סימן תכ"א ס"ו
י. שו"ת מים עמוקים ח"ב סימן ע"ז
יא. ברכות ה: